

„Všechno stejný, všechno zastavený“: Karanténa v „domově“ pro lidi označené za postižené*

MICHAL SYNEK^{1**}, DANA HRADCOVÁ², RADEK CARBOCH²

¹Centrum pro teoretická studia, Společné pracoviště UK a AV ČR, Praha

²Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

‘Everything’s the Same, Everything’s Halted’: Quarantine in a ‘Home’ for People Identified as Disabled

Abstract: While many evaluations of the response from residential social services to the COVID-19 pandemic have pointed to high mortality rates and human rights violations, some have given a positive assessment of their performance. Whatever the verdict, it is a fact that the clients of residential social services were subject to stricter and longer lockdown measures than the rest of the population. Our ethnographic research describes the lockdown technologies used at Home F, a residential institution for people identified as disabled. Setting out from the assumption that freedom is not the antithesis of some united regulatory regime but is the result of the intersection of various repertoires and logics of influence, the research analyses the ‘passages’ that regulate relations between the clients and their surroundings before and during the pandemic. It shows that the regulatory mechanisms that were put in place to facilitate an effective pandemic response do not constitute a new apparatus but only an intensification of technologies already in place. With the aim of mitigating risk, they delegitimise the needs of clients, render relations dependent on obedience, and pass moralised judgements on behaviour. Such ‘pedagogical arrangements’ cause emotional suffering and do not leave much space for freedom. In the discussion in the article we link our findings to the current debates about the productivity of power and (post)critical pedagogy, concluding that while pedagogy necessarily accompanies the management of risks, a critical gesture that delegitimises the interests and opinions of the objects of pedagogy may not be the most appropriate pedagogical method available.

Keywords: residential institutions, COVID-19 pandemic, lockdown measures, risk management, building maintenance, pedagogical relations, post-critical pedagogy

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 5: 563–585

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.029>

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu č. 19-07724S/P404, „Zranitelní obyvatelé v křehkých obydlich: Dvojí starost pobytových služeb“. Souhlas s realizací výzkumu vyjádřila Komise pro etiku ve výzkumu FHS UK. Všichni komunikační partneři z řad „klientů“ Domova F měli příležitost reagovat na citace svých výroků. Jména a názvy institucí byly změněny.

** Korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Michal Synek, Ph.D., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Pátkova 5, Praha 8, 182 00, e-mail: michal.synek@fhs.cuni.cz.

Úvod: (Ne)úspěch pobytových sociálních služeb v době pandemie

Na jaře 2020, kdy se virové onemocnění covid-19 začalo šířit po západní Evropě a Spojených státech amerických a kdy s plnou silou zasáhlo také Českou republiku, patřily k nejděsivnějším příběhům ve veřejném prostoru zprávy o dopadech nákazy koronavirem v institucích poskytujících pobytové sociální služby. Tyto instituce, nazývané v České republice „domovy pro seniory“, „domovy se zvláštním režimem“ a „domovy pro osoby se zdravotním postižením“,¹ se spolu s věznicemi, tábory pro uprchlíky či zaoceánskými loděmi – tedy s dalšími institucemi označovanými sociology organizací jako instituce „totální“ či „problematické“ [Goffman 1961; Philo, Parr 2019; Disney, Schliehe 2019] – staly zosobněním pocitů ohrožení, uvěznění a bezmoci, jež měly po mnoho měsíců ovlivňovat společnost zasazená pandemií.

Reflexe zkušenosti pobytových služeb s pandemií přitom dnes, po více než dvouletém „boji s koronavirem“, nevyznívá jednoznačně a v populárních i odborných textech, jakož i ve výpovědích obyvatel a zaměstnanců pobytových zařízení, zaznívají narativy o úspěchu i selhání.

Podstatná část hodnotících dochází k závěru, že se pobytové sociální služby v pandemii neosvědčily, a to především proto, že v institucích, kde žije na jednom místě pohromadě velké množství zranitelných lidí, je velké riziko nákazy a karanténní opatření² často vedou k závažnému porušování lidských práv [Čermovič 2020; Mabita 2020; Felix 2020; Válová 2020; Anand et al. 2021; Hasmanová Marhánková 2021: 156; Kamalakannan et al. 2021]. Jak to již v dubnu roku 2020 ve svém vyjádření týkajícím se situace „lidí s postižením“ shrnula vysoká komisařka OSN pro lidská práva Michelle Bachelet: „Ještě větší nebezpečí hrozí [...] v institucích, jelikož úmrtnost na covid-19 v pečovatelských zařízeních je velmi vysoká a objevují se hrůzostrašné zprávy o zanedbávání.“ [Bachelet 2020]³

Vedle disproportionální úmrtnosti lidí žijících v pobytových službách se předmětem kritiky stalo také omezování pohybu a sociálních kontaktů v době pandemie, jakož i emociální zátěž, již byli lidé pohybující se v pobytových zařízeních vystaveni. Jak uvádí zpráva Asociace poskytovatelů sociálních služeb, české sociální služby byly jen od března do prosince 2020 uzavřeny plných 136 dní, což v praxi znamenalo téměř úplný zákaz návštěv a výrazné omezení pohybu „klientů“⁴ mimo

¹ Zatímco „domovy pro seniory“ slouží starším lidem, „domovy se zvláštním režimem“ jsou určeny lidem žijícím s demencí, chronickým duševním onemocněním či závislostí a „domovy pro osoby se zdravotním postižením“ lidem s diagnózou mentálního či kombinovaného postižení.

² V textu používáme termín „karanténa“, i když se v naprosté většině řešených případů jedná spíše o uzávěru neboli *lockdown*. Karanténou tak v obecném smyslu rozumíme každý soubor opatření reagující na šíření nakažlivého onemocnění.

³ Překlady cizojazyčných textů jsou naše.

⁴ Termín „klient“, v oblasti sociálních služeb hojně používaný, je natolik poplatný určité specifické interpretaci jejich účelu a fungování, že považujeme za vhodné uvádět ho zde v uvozovkách. V dalších výskytech uvozovky vynecháváme.

budovy či pozemky pobytových zařízení [Horecký, Švehlová 2021: 8]. K tomuto číslu je třeba přičíst řadu dní, kdy zařízení sice nebyla oficiálně uzavřena, klientů se však stále týkala mnohem přísnější karanténní opatření než jejich spoluobčanů žijících mimo pobytové služby.⁵

Pobytové instituce, jež své klienty v mnoha případech nedokázaly ochránit před smrtí, vážnou nemocí a před omezováním základních práv a jejichž provoz si vyžádal od obyvatel instituce, jejich blízkých i od zaměstnankyň a zaměstnanců značné emocionální oběti, navíc podle svých kritiků stály příliš mnoho – co se týče materiálních, personálních i finančních zdrojů – své zřizovatele a státní rozpočet. Jak to v rozhovoru s autory tohoto textu vyjádřila pracovnice krajského úřadu, jež měla v době pandemie na starosti distribuci ochranných pomůcek a management karanténních opatření: „Nezachraňovali jsme klienty, ale instituce“ (rozhovor s vedoucí oddělení krajského úřadu). „Zranitelnost pobytových služeb“ v době pandemie, daná především náročností v oblasti personální a organizační, si podle řady manažerů sociálních služeb vyžádala investice o poznání vyšší, než jaké při srovnatelné efektivitě vyžadovaly služby „komunitní“ či péče poskytovaná v domácím prostředí.

Nevyhnutelným důsledkem negativního hodnocení úspěšnosti pobytových služeb v době pandemie je pro řadu zainteresovaných aktérů požadavek na jejich zrušení či radikální transformaci [Knapp et al. 2021; Felix 2020; Pšenička 2020a, 2020b]. O závažnosti přednesené kritiky přitom svědčí i to, že zpochybňována jsou tentokrát nejen pobytová zařízení pro lidi označené za postižené, ale i velká pobytová zařízení pro seniory, jež byla v době před pandemií mnoha odborníky i laiky považována za standardní a eticky neproblematické řešení problému stárnutí populace [Horecký, Průša 2019]. Vyjádřeno slovy vysoké komisařky OSN pro lidská práva: „Nadešel čas podporovat komunitní péči kdekoli je to jen možné.“ [Bachelet 2020]⁶

V radikální opozici vůči narativům selhání stojí mnohá vyjádření, která vykon pobytových služeb v období krize hodnotí kladně. Podle výše uvedené zprávy Asociace poskytovatelů sociálních služeb, citované mnoha mainstreamovými médii, české sociální služby v nejdůležitějším ohledu, totiž „v počtu zachráněných životů“, obstály dobře [Horecký, Švehlová 2021: 12].⁷ Jak dosvědčují uvedené statistiky⁸ i výpovědi zaměstnanců citované autory zprávy, nakažen byl jen

⁵ Pro ilustraci uvedme, že si obyvatelé mnoha „domovů“ nemohou ani dnes, v březnu roku 2022, pozvat své návštěvy „domů“, do svých pokojů.

⁶ Tento text se situací v komunitních službách nezabývá. Z anekdotické evidence, kterou máme k dispozici, však vyplývá, že např. klienti některých chráněných bydlení byli během pandemie vystaveni opatřením omezujícím pohyb a sociální kontakty v nemenší míře než klienti velkých „domovů“.

⁷ Zpráva Asociace poskytovatelů sociálních služeb [Horecký, Švehlová 2021] uvádí, že k 6. srpnu 2021 zemřelo v ČR v pobytových službách 3 418 osob, neboli 11,2 % celkového počtu obětí. Počty úmrtí v různých typech služeb, pokud je nám známo, nejsou k dispozici.

⁸ Metodologie statistik týkajících se úmrtí s covidem-19/na covid-19 se v průběhu pandemie postupně vyvíjela, lékaři nedostávali informace o předepsaném postupu včas a v ně-

relativně malý počet klientů, úmrtnost byla nízká a karanténní režimy byly implementovány účinně a bez větších zádrhelů. Pozitivní celkové vyznění zprávy se zdají potvrzovat i mnozí zaměstnanci a zaměstnankyně Domova F,⁹ pobytového zařízení představujícího jádro empirického pole naší případové studie karantény v „domově“ pro lidi označené za postižené. Podle jejich výpovědí byla reakce na nebezpečí nákazy v „jejich“ zařízení charakterizována semknutostí, obětavostí a prospěšným utužením disciplíny, stejně jako relativně nízkou nemocností klientů i zaměstnanců. Jakmile správci pobytových služeb překonali počáteční šok z neznámého ohrožení a konsolidovali hmotné i personální zdroje, zařízení schopná téměř „hermetického“ oddělení od okolí a důsledné strukturace vnitřního prostoru posloužila coby účinná ochrana před nákazou.

Fakt, že v konkrétním zařízení, jímž se budeme zabývat, nebyl dopad pandemie covidu-19 tak tragický jako v jiných zařízeních stejného či podobného typu a řada zúčastněných hodnotí výkon instituce pozitivně, nás samozřejmě neopravňuje k žádnému jednoznačnému soudu co do úspěšnosti či neúspěšnosti pobytových služeb v době pandemie. Stejně tak bychom se rádi zdrželi jednoznačných vyjádření o úspěchu či neúspěchu Domova F.

Namísto rozhodování o tom, které z hlasů hodnotících fungování pobytových služeb jsou blíže pravdě, bychom se rádi soustředili na popis způsobů, jimiž jedno konkrétní zařízení ke zvládání pandemie přistoupilo. Vycházíme přitom z předpokladu, že rozbor změn, jimiž režimy poskytování služeb v pobytových zařízeních reagovaly na rizika spojená s šířením onemocnění covid-19, nám může říci leccos zajímavého o tom, jak tyto režimy fungují, jakož i o ceně, kterou za jejich funkčnost obyvatelé „domovů“ platí.

Výsledky analýzy přitom nabízíme nikoli jako hypotézy vhodné ke generalizaci, ale jako dílčí postřehy, jejichž platnost v jiných místech a časech i užitečnost pro budování sociálněvědní teorie je třeba ověřit empiricky, v jiných konkrétních místech a časech. Těmito konkrétními „místy“ přitom mohou být děje a situace odehrávající se nejen v „domovech pro osoby se zdravotním postižením“, ale rovněž děje a situace z oblasti pobytových služeb, či ještě širěji ze světa formálních instrumentálních institucí [Goffman 1961: 175]. Jak píše Annemarie Mol, takto

kterých případech navíc příčinu úmrtí nelze spolehlivě určit [Daňková, Zvolský, Dušek 2020]. Nejasnosti provázejí také evidenci úmrtí s covidem-19/na covid-19 u lidí žijících v pobytových službách. Například se podle některých výpovědí zdá, že pracovníci služeb v rozporu s platnou metodikou neregistrovali úmrtí, k nimž došlo po převozu klientů do nemocnice [rozhovor s vedoucí oddělení krajského úřadu].

⁹ „Domovy pro osoby se zdravotním postižením“, jejichž reprezentantem v našem textu bude Domov F, představují empirické pole relativně málo prozkoumané, a to jak na rovině obecnější, tak v souvislosti s pandemií. Zatímco „domovy pro seniory“ se v mnoha zemích včetně České republiky staly v souvislosti s pandemií covidu-19 terčem intenzivní kritické pozornosti, na domovy pro lidi označené za postižené se v textech o nákaze a karanténních opatřeních – počítaje v to mediálních výstupy, odborné články, zákony i strategie – povětšinou zapomnělo.

budovaná teorie „nenabízí žádný všeobecný přehled, ani sadu pevných vodítek. Funguje jako zásobárna citlivostí, jako soubor verbálních nástrojů, jako repertoár umožňující formulovat různé zájmy a schopný obohacovat se v odvíjející se konverzaci“ [Mol 2016: odst. 26]. Pravidla žánru – můžeme ho nazývat třeba empirickou filosofií [Latour 2005; Mol 2002, 2021] či empirickou etikou [Pols 2014] – přitom vyžadují, abychom propojovali teorii a empirii, přičemž teoretické výklady by neměly přehlušit výpovědi a zkušenosti komunikačních partnerů. Než se však pokusíme přesněji zformulovat otázky, které svému empirickému poli klademe, musíme přesněji vymezit teoretický repertoár, jež chceme odpověďmi na ně obohatit.

(Ne)polemické konceptualizace svobody a ovládnutí

Jednou z „konverzací“, do nichž bychom textem věnovaným karanténě v „domově“ pro lidi označené za postižené rádi vstoupili, jsou sociálněvědní debaty o technikách ovládnutí [Foucault 1988, 2000, 1999; Rose 2007, 2004], a to zejména v kontextu zkoumání takových mocenských uspořádání, která podle svých kritiků vznášejí totalizující nároky na ovládnutí lidského jednání [Goffman 1961; Philo, Parr 2019; Disney, Schliehe 2019], a zejména pak v obdobích, kdy se takové nároky ospravedlňují odkazem na mimořádné okolnosti [Agamben 2005].

Analýzy provozu pobytových sociálních služeb se často opírají o výčet vztahů, které instituce svým klientům umožňují, nebo jejichž navazování naopak znemožňují. „Sociální začleňování“ – vědomé a plánované propojování „uživatelů“ se sociálními a ekonomickými zdroji a jejich (re)integrace do společnosti – patří k základním strategiím oficiálního diskursu sociálních služeb v ČR [zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách: § 2, § 3; Čámský et al. 2008: 44–45, 53–55, 123–126; Čermáková, Johnová 2002: 7–8, 11; Čermáková, Holečková 2008: 9–10]. Podobně kritika „ústavnictví“, formulovaná zastánci deinstitucionalizace, míří především na „totální instituce“, usilující o nadměrnou regulaci vztahů „chovanců“ ve všech základních oblastech života [Goffman 1961; MPSV 2013]. A v neposlední řadě mnoho těch, pro něž se některý z „domovů“ stal stálou adresou, považuje navazování vztahů se světem „venku“ a s „venkovními lidmi“ za jeden z hlavních životních projektů [rozhovory s klienty Domova F].

Navzdory důrazu, který kladou na téma vztahovosti, všechny tyto konceptualizace popisují situaci klienta pobytové služby polemickým jazykem: vyloučení proti začleňování, vlastní já proti disciplinaci, svoboda proti ovládnutí, uvnitř a vně. Proti polemickým dichotomiím se naopak staví přístupy, které dichotomie považují spíše za přítěž než za produktivní nástroj analýzy. Jako příklad zmiňme jen několik málo přístupů, které naše vlastní zkoumání mocenských uspořádání Domova F ovlivnily nejvíce. Tak genealogické studie moci Michela Foucaulta kladou důraz na produktivní spíše než na omezující působení studovaných mocenských aparátů a individuaci a subjektivaci chápou jako prostředek či důsledek,

nikoli jako protipól disciplinačních technologií [Foucault 1999, 2003]. Podobně Nikolas Rose, jenž foucaultovský pohled na problematiku ovládání rozvinul do genealogických studií současných biomedicínských a psychiatrických diskursů, hovoří o svobodě nikoli jako o esenciální danosti vlastní lidskému druhu, ale jako o výsledku historicky podmíněného a sociomateriálně specifického vývoje [Rose 2007, 2004]. „Empirické studie mocenských problematizací, ambicí, programů, strategií a technik,“ píše Rose, „vyžadují opuštění ostrého dělení na logiky strukturující a teritorializující ‚svrchu‘, podle protokolů, které nám nenáleží, a více či méně spontánní antilogiky působící ‚zespodu‘, jež jsou vyjádřením našich vlastních potřeb, tužeb a aspirací.“ [2004: 277] Do třetice, etnograficky zaměřená studia péče inspirovaná teorií aktérů-sítí nahlíží na autonomii nikoli jako výchozí bod pro navazování vztahů lidského subjektu s jeho okolím, ale naopak jako výsledek úspěšného vztahování se [Moser, Law 1998], v duchu postřehu formulovaného Brunem Latourem, že „[e]mancipace neznamena ‚osvobodit se od vazeb‘, ale být dobře-navázán“ [2005: 218].

Nepolemické konceptualizace svobody a ovládání otevírají cestu k popisu „domova pro osoby se zdravotním postižením“ jakožto soustavy *přechodů* [Moser, Law 1998], sociomateriálně heterogenních aparátů či uspořádání regulujících vztahy mezi obyvateli „domovů“ a dalšími entitami. Ve svém textu o „heterogenní ekonomii subjektivity“ definovali Ingunn Moser a John Law *přechody* jako „přemostění mezi specifickými jednotlivostmi“, jako více či méně snadná spojení, jejichž specifický charakter ovlivňuje schopnost jednotlivých aktérů aktivovat spojence či „protézy“, čímž určuje jejich působnost. „[N]e/způsobilost,“ píše Moser a Law, „je o specifických přechodech mezi stejně specifickými seskupeními heterogenních materiálů; je o povaze materiálů, které tyto přechody umožňují (*en/able*); a je o seskupeních, která je zajišťují nebo nezajišťují – jako třeba o chybějících zdvižích.“ [1998: odst. 18]¹⁰

Vezměme si jako příklad hlavní vchod Domova F, jímž musí obyvatel zařízení projít, když si chce něco zařídit ve Vesnici. Potřebuje k tomu nejen elektronický klíč naprogramovaný na daný čas a bezpečnostní reflexní vestu, ale také identitu „šikovného“ klienta, budovanou v každodenní praxi poskytování služby. Jedině samostatný a bezproblémový klient, řádně vybavený a označený, může sám vstoupit do Vesnice. Díváme-li se na pobytové zařízení jako na soustavu sociomateriálních heterogenních přechodů, umožní nám to nahlédnout, že udržování této soustavy v chodu zahrnuje jak činnosti nazývané běžně „provozem“ (jako například instalaci a opravy elektronických zámků), tak správu přechodů obvykle řazených do „sociální“ oblasti (jako třeba testování schopnosti „samostatného pobytu“).

Domov F zároveň v celé řadě případů nepůsobí jako inhibitor přirozené touhy klientů po pohybu a navazování vztahů, ale své obyvatele naopak podněcuje, když je v rámci institucionalizovaných režimů poskytování služby vysílá na

¹⁰ Konopáskův překlad textu jsme mírně upravili.

pochůzky a vycházky mimo území domova nebo když prostřednictvím disciplinačních technik pěstuje jejich „šikovnost“. A jak ještě uvidíme, racionalita podobných opatření není založena na totalizující snaze ovládnout klienty ve všech oblastech jejich životů, ale na komplikovaném vzorci motivací zahrnujícím management rizik (včetně rizika nákazy), pochybnosti o schopnostech klientů, výchovu k „šikovnosti“, jakož i celou řadu dalších lokálních a specifických ohledů.

Abychom co nejvěrněji postihli tuto mnohost činností a jejich racionalizací a zároveň přispěli ke specifické zásobárně citlivostí a verbálních nástrojů [Mol 2016: odst. 26] nazývané studia governmentality, klademe svému empirickému poli následující otázky. Jak fungují přechody „domova“ pro lidi označené za postižené za „běžného“ provozu a v době karanténních opatření? Jakými narativy jsou ospravedlňovány a v rámci jakých režimů pravdy jsou ospravedlnitelné? Jak se jejich fungování proměnilo v době pandemie? A s důrazem na nepolemickou ontologii moci a svobody: Jaký prostor přechody Domova F vytvářejí pro „regulovanou svobodu“ [Rose 2004: 22] obyvatel, v době „míru“ a za výjimečného stavu?

Zaměření na analýzu produktivních aparátů Domova F přitom neznamená, že bychom nechávali stranou potřeby, životní projekty a emoce klientů. I ony – tak jako potřeby, projekty a emoce zaměstnanců – jsou nedílnou součástí našeho empirického pole, stejně jako způsoby, jimiž se s nimi nakládá. Pocity zoufalství a beznaděje, ať už jsou využity coby argument ve prospěch zájmů klientů, nebo jako nástroj sloužící k jejich znevážení [Durnová, Formánková, Hejzlarová 2022], jsou pro naši analýzu stejně reálné a důležité jako účinnost karanténních režimů.

Považujeme proto za nezbytné usouvztažnit efektivitu Domova F s pocity vyloučení a nesvobody, jimž jsou mnozí klienti „domovů“ pro osoby označené za postižené vystavováni, ať už v souvislosti s karanténními opatřeními během pandemie, nebo v důsledku běžného uspořádání. Je třeba se ptát, jakou roli v karanténních opatřeních hraje legitimita životních projektů a emocí lidí s postižením. Jak „oplakávatelný“ [Butler 2020] je život, který lze tak dobře regulovat, jakou hodnotu má „jako takový“ [Fassin 2009]?

Když jsme takto upřesnili teoretické ukotvení textu a hlavní výzkumné otázky, nabídneme v dalším oddíle stručný popis našeho výzkumného projektu, společně s úvahou o efektivnosti zvolené výzkumné metody v době pandemie. Rádi bychom položili otázku, zda selhávání etnografie může být produktivní metodou výzkumu, je-li provozováno jako popis narušování přechodů, které výzkumníci dosud považovali za samozřejmé. Po tomto metodologickém expoé konečně dojde řada na konkrétní aparáty a logiky jednání. Ve třetí podkapitole se budeme věnovat především jednomu specifickému přechodu – vnější hranici Domova F – a pokusíme se ukázat, jak se v racionalizacích umožňujících jeho fungování snoubí management rizik s provozními ohledy, a to jak v dobách mimo pandemii, tak během ní. Kontinuita působení přechodů a racionalizací – spolu s intenzifikací jejich užití v rámci karanténních opatření – bude tématem rovněž ve čtvrté kapitole, kde se prostřednictvím výňatků z terénního deníku zaměříme na další z důležitých přechodů Domova F – přechod mezi dvěma budovami zařízení, nebo,

řečeno místním „nářečím“, mezi Dole a Nahoře. S pomocí našich komunikačních partnerů předvedeme, že jedním z podstatných rysů Domova F a zároveň tím, který výrazně formuje prostory regulované svobody, je pedagogická povaha jeho přechodů, vyznačující se delegitimizací zájmů a motivací objektů pedagogického působení, podmíněností nabytých svobod a silným morálním apelem. V diskusi, páté kapitole posléze probereme, co toto zjištění znamená pro analýzu regulované svobody v rámci aparátů ovládnutí, spolu s možnostmi postkritické pedagogiky [Wortmann 2019; Hodgson, Vlieghe, Zamojski 2017; Latour 2004] pro rekonceptualizaci takové analýzy.

Pointa našeho textu pravděpodobně není nijak objektivní ani příliš překvapivá: soudobé pojetí vládnutí, tak jak je realizováno v „domovech“ pro lidi označené za postižené, zahrnuje nejen management rizik a údržbu institucí, ale rovněž pedagogické ohledy, a to jak v obdobích mimořádného stavu, tak v „běžném“ provozu. Jak píše o technikách ovládnutí Nicholas Rose: „Disciplína usiluje o proměnu způsobů, jimiž jednotlivci budou v budoucnu vládnout sám sobě v prostoru regulované svobody.“ [2004: 22] Než však prozradíme všechna svoje zjištění, podívejme se, jak se souhry a střety ovládnutí a svobody odvíjejí na přechodech Domova F.

Etnografické selhávání coby metoda

Poznatky a příběhy představené v tomto textu byly shromážděny v rámci etnografického projektu¹¹ věnovaného stylům, repertoárům a objektům údržby a pečování v „domovech pro osoby se zdravotním postižením“ v České republice. V době předcházející pandemii koronaviru jsme navštěvovali tři různá více či méně ohraničená místa – dva velké „domovy“ a jedno město s komplexní sítí služeb – abychom popsali různé podoby starání se o lidi, „věci“ a další objekty a odpovíděli na otázku, jak instituce pobytové péče „drží pohromadě“ [Law 2010].

Snad nejdůležitějším předpokladem, který jsme si do „terénu“ přinesli ze studií péče, byl nenormativní pohled na pečování [Pols 2019, 2014]: chtěli jsme být stejně otevření různým objektům a způsobům starání se, aniž bychom přitom zavírali oči před skutečností, že některé z nich jsou různými aktéry považovány za lepší či horší nebo že mají pro různé aktéry různé „dobré“ důsledky. Během desítek hodin rozhovorů s managementem, zaměstnanci, klienty a dalšími aktéry a desítek dní strávených pozorováním v prostorách „domovů“ jsme se pomalu posouvali z kanceláří a „vychovatelem“ do vestibulů a obývacích pokojů. Začalo nám být zřejmé, že otevřenost vůči různým verzím pečování nelze přesvědčivě provozovat bez přijetí určitého specifického stanoviska, jež budeme ve svém vý-

¹¹ Jelikož nesledujeme kmeny, ale praxe, nazýváme svou metodu po vzoru Annemarie Mol „praxiografií“ [Mol 2002; Heuts, Mol 2022]. V tomto textu se pro zjednodušení přidružíme tradičnímu označení.

zkumu pěstovat, aniž bychom ho přitom považovali za jediné možné či správné [Puig de la Bellacasa 2017]. Na základě tohoto poznatku jsme zaujali *stanovisko obyvatele* [či *stanovisko vestibulu*, viz Hradcová, Synek 2020],¹² a to nikoli pro jeho neproblematickou pravdivost či epistemologickou privilegovanost, ale protože se nám jevílo jako málo známé, často opomíjené, a proto analyticky produktivní [Harding 1993; Haraway 1991: 183–201]. Zájem o stanovisko obyvatele vyústil v úzkou spolupráci a přátelské vztahy s mnohými z nich, a na základě těchto vztahů jsme na počátku roku 2020 vstupovali do druhého roku našeho tříletého výzkumu s plánem na další rozhovory, společné pozorování a *go-along* aktivity.

Nástup epidemie koronaviru a souvisejících karanténních opatření plně odhalil křehkost metody, s jejíž pomocí svět „domovů“ poznáváme.

Ukázalo se, že etnograf pěstující stanovisko obyvatele je ideálním přenašečem virů a jeho přítomnost v pobytových zařízeních, před pandemií tolerovaná, je v době karantény nežádoucí, pokud ne přímo nepřípustná na základě protiepidemických opatření. V průběhu roku 2020 a v první polovině roku 2021 jsme tak byli na dlouho téměř úplně odříznuti od většiny z těch, s nimiž na výzkumech spolupracujeme. Po mnoho měsíců, kdy byla zařízení pobytové péče pro návštěvy uzavřená a jejich obyvatelé nesměli opouštět budovy, jsme byli odkázáni na nezvyklou, a pro ty z nás, kdo mají obtíže s verbální komunikací, také značně obtížnou komunikaci na dálku.¹³ V obdobích, kdy byly návštěvy v zařízeních při dodržování protiepidemických pravidel povoleny,¹⁴ jsme se s našimi komunikačními partnery potkávali za podivných a nepřijemných okolností, v neútlých návštěvních místnostech nebo venkovních prostorách, omezení vyhrazeným časem a povoleným počtem účastníků, hulahajíce jeden na druhého přes respirátory.¹⁵

Náš pocit izolovanosti dále prohlubovaly obavy, že naše (často) kriticky zaměřené bádání lidem bojujícím s epidemií v rizikovém prostředí „domovů“ příliš nepomáhá. Společně s otázkou, jaký dopad měla karanténní opatření na ty, kdo je v Domově F prosazují nebo podle nich žijí, jsme byli nuceni klást si otázku po prospěšnosti sociálněvědního poznávání v době pandemie. Je vůbec něco, co jakožto etnografové můžeme udělat, abychom lidem v karanténě život alespoň trochu usnadnili? Může být křehkost etnografie přínosem [Irving 2017; Stoller 2009]?

V situaci, kdy naše etnografické bádání narazilo na limity vyznačené „bojem s pandemií“ a kdy zaměstnankyně Domova F neměly čas ani energii na

¹² „V projektu zaměřeném na život lidí a budov proto (provizorně) zaujímáme místo ve vestibulu, kde se scházejí obyvatelé zařízení. Snažíme se poslouchat a vidět jejich výpovědi a komunikovat s nimi způsobem, který nedeformuje jejich prožitky.“ [Hradcová, Synek 2020: 271]

¹³ Rozhovory byly vedeny po telefonu, prostřednictvím sociálních sítí nebo přes Skype.

¹⁴ Především v létě 2020, před Vánoci téhož roku a opět na jaře 2021.

¹⁵ Část rozhovorů, o něž se tento článek opírá, se uskutečnila za relativně „normálních“ podmínek po skončení protiepidemických opatření. Rozhovory byly doplněny studiem úředních dokumentů, zpráv a mediálních ohlasů pandemie.

zodpovídání dotazů etnografů – aniž by zároveň považovaly za užitečné zapojit je jako dobrovolníky¹⁶ – stalo se selhávání etnografie naší hlavní výzkumnou metodou. Znovupromýšlení zranitelnosti skrze pozornost věnovanou životům lidí disproporčně zasažených pandemií, k němuž vyzývají mnohé sociálněvědní programy [Napier 2020; Matthewman, Huppatz 2020], nabylo v realitě našeho koronavirového etnografického škobrtání konkrétní obrysy.

Když jsme se pokoušeli dovolat lidem, kteří nemají vlastní telefony, kterým je po telefonu špatně rozumět nebo kteří nemají peníze na zakoupení kreditu, když jsme se snažili kontaktovat klienty, kteří byli umístěni do „izolace“, když jsme hledali cestu, jak dostat do „domovů“ věci, které jejich obyvatelé potřebují nebo po kterých touží, když jsme psali opatrné e-maily pracovním, abychom z nich vyloudili informace, nebo když jsme marně apelovali na zřizovatele a management služeb, aby nás přizvali k řešení problémů souvisejících s karanténou, ohledávali jsme (ne)snadnost přechodů regulujících naše jednání i jednání našich komunikačních partnerů a naráželi současně na hranice vlastních i jejich sítí péče a podpory.

Ačkoli by bylo přehnané tvrdit, že se za pandemie naše situace coby výzkumníků přiblížila situaci našich komunikačních partnerů žijících v pobytových zařízeních, mnohé z přechodů, které byly pro ně v minulosti obtížné, zatímco my jsme je pro jejich snadnost ani neregistrovali, se nyní staly překážkou *i pro nás*. Rada prostor Domova F, které dříve byly volně dostupné, se uzavřela, a samotnou vnější hranici „domova“, jež byla až do pandemie *pro nás* téměř volně přístupná, jsme nyní *i my* překonávali jen s obtížemi. Samozřejmě přechody se staly nesamozřejmými, snadné nesnadnými.

Management rizik a údržba budovy: kontinuita a intenzifikace využití přechodů

Vraťme se k „šikovnému klientovi“, jenž vybaven reflexní vestou – a/nebo plastovým náramkem s názvem a telefonním číslem „domova“ – překračuje vnější hranice instituce a vydává se do Vesnice nebo někdy i do jejího okolí. Důvody jeho výpravy do světa „venkovních lidí“ většinou nějak souvisejí s každodenními potřebami: nakoupit, vydělat si peníze (ať už formou oficiálního zaměstnání, nebo prostřednictvím špatně placených příležitostných výpomocí), navštívit lékaře, zastavit se u přátel, posedět na návsi, zavzpomínat na vesnickém hřbitově na zemřelého partnera. Bez ohledu na to, ve které části Domova F žije – zda v nové budově Nahoře, nebo ve staré Dole – musí o svém odchodu ze zařízení uvědomit někoho ze zaměstnanců a získat jeho souhlas. Musí také odejít v určenou dobu – tak například opouštět budovu v době jídla není možné – a vrátit se včas.

¹⁶ V některých zařízeních, včetně Domova F, vedla reorganizace poskytování služeb v rámci karanténních opatření ke snížení počtu zaměstnanců sloužících v jednotlivých směnách, takže pomoci dobrovolníků nebylo zapotřebí.

Dole mu stačí projít otevřenou branou, Nahoře si dveře odemká individuálně naprogramovaným klíčem. A i když ani ve Vesnici neunikne dohledu – stává se, že si obyvatelé Vesnice stěžují na chování klientů – může se na nějaký čas věnovat „svým“ záležitostem.

Přitom, jak jsme již uvedli výše, aparát „domova“ nefunguje jako čistě represivní zařízení, které svoje klienty omezuje v jejich přirozených pohybech a tužbách. Naopak, „domov“ svoje obyvatele k pohybu a k navazování vztahů podněcuje: snaží se některým z nich vyjednat zaměstnání, domlouvá jim návštěvy u lékaře, vyzývá je a někdy nutí k různým činnostem v „aktivizačních dílnách“, podporuje je, když si chtějí sami nakoupit těch pár drobností, na které jim jejich „volné peníze“ stačí. Žádný z přechodů, které „domov“ pro své klienty buduje, nefunguje automaticky, sám o sobě – každý se otevírá jen za určitých okolností, v určité denní době, pouze za předpokladu splnění jistých podmínek. Aniž bychom chtěli spletnost těchto okolností a podmínek redukovat na podmínku jedinou, v případě vnějších hranic instituce lze pro zjednodušení prohlásit, že klíčovým faktorem otevírajícím brány domova a činícím z přechodu nesnadného přechod snadný je uspokojivý výsledek rozvahy týkající se *únosné míry rizika*.

Zvážení rizik je přitom jen málokdy jednoduché a zahrnuje celou řadu ohledů. Za prvé jsou tu rizika ohrožující samotného klienta, jehož zdraví a bezpečí má „domov“ na starosti.¹⁷ Máme-li na mysli jeho vlastní bezpečí, můžeme prohlásit, že reflexní vesta slouží především jako ochrana před dopravní nehodou a coby opatření usnadňující záchranu v případě zbloudění. „Šikovnost“ se z tohoto pohledu jeví především jako schopnost postarat se sám o sebe – je-li klient uznán „méně šikovným“, bude k opuštění budovy „domova“ potřebovat doprovod nebo se nedostane ven vůbec. Reflexní vesta či náramek na zápěstí však slouží také jako označení klienta pro jeho okolí a můžeme se proto domnívat, že má co do činění s obavou zaměstnanců často vyjadřovanou slovy „něco provede, něco sebere“. Nošení odlišujících atributů a další podmínky samostatného pohybu tak souvisejí rovněž s rizikem, které si s klienty spojují obyvatelé Vesnice. V širším kontextu takové obavy zásadně ovlivňují životy lidí označených za postižené: v Kraji, kde Vesnice leží, ztroskotalo v poslední době na obavách z klientů několik projektů chráněného bydlení. Zapomínat nesmíme ani na riziko, které samostatný pohyb klientů a samostatné navazování vztahů představují pro samotný Domov F. Bude-li některý obyvatel „domova“ projevovat takovou míru „šikovnosti“, že se přechody spravované pobytovou službou pro něj ukáží být příliš omezující, bude požadovat jejich změnu nebo zatouží službu opustit a odejde bydlet jinde. Pokud se mu to podaří – šance nejsou příliš velké – Domov F přijde o klienta, což může vést k problémům s financováním.¹⁸

¹⁷ Následující analýza rizik je založena na rozhovorech se zaměstnanci Domova F. Otázku „oprávněnosti“ popisovaného pohledu na tato rizika necháváme stranou.

¹⁸ Také toto riziko zesílilo v období pandemie, v souvislosti s neochotou pobytových zařízení přijímat nové klienty [rozhovor s pracovníci krajského úřadu].

Zmínka o rizicích, jimž musí čelit „samotný Domov F“, nás přivádí k druhému významnému okruhu zájmů ovlivňujících fungování přechodů. *Údržba budovy* zahrnuje všechny praxe, zájmy a racionalizace, které směřují k zajištění chodu „domova“, ať už se jedná o záležitosti spíše provozního charakteru, nebo o činnosti a motivace obvykle řazené do sociální oblasti.¹⁹ Tak například fakt, že budova Nahoře zůstává po většinu dne uzamčená, souvisí i s tím, že brána do areálu zařízení zůstává naopak po celý den dokořán. Důvodem je nejen snaha otevřít park v areálu obyvatelům Vesnice, ale také usnadnit přístup dodavatelům potravin a dalšího zboží.

S příchodem pandemie covidu-19 se brána parku téměř neprodyšně uzavřela, jakož i brány obou budov Domova F, a to na mnohem delší dobu, než po jakou byly pobytové sociální služby „uzavřeny“ z rozhodnutí vlády. Obyvatelé „domova“ tak přišli o možnost výdělků, neboť nemohli chodit do zaměstnání, a ani práce u vesničanů nepřicházely v důsledku omezení pohybu v úvalu. Fungovat přestaly i „aktivizační dílny“ v areálu zařízení a klienti se směli zdržovat jen na oddělení, kde se nacházejí jejich pokoje. Veškeré „akce“ mimo zařízení byly zrušeny a návštěvy v rodinách – které se i před pandemií týkaly jen několika klientů – byly umožňovány jen za podmínky přísné karantény po návratu do zařízení.

Při realizaci uzávěry „domova“ v první vlně pandemie covidu-19 v ČR, jakož i při zvládání nákazy koronavirem během druhé vlny využil management Domova F řadu přechodů, které byly zavedeny a úspěšně odzkoušeny dávno před vypuknutím pandemie a které již dlouho usnadňovaly hladký chod zařízení, aby mu pak byly prospěšné jako součást protiepidemických opatření. Zesílení nebezpečí – a to jak toho, jemuž jsou vystaveni klienti, tak nebezpečí údajně hrozícího širšímu společenství – však vedlo nejen k intenzifikaci užití osvědčených přechodů, ale také k reformulaci souhry managementu rizik a provozních ohledů. Údržba budovy, kladoucí v době před pandemií i během ní důraz především na hospodárné využití zdrojů, vysokou štabní kulturu a pokročilé techniky vykazování, našla v nové situaci vyznačující se zvýšenou mírou rizika samozřejmě opodstatnění. Zpřísnění režimu na vnější hranici Domova F, dohled nad chováním klientů či regulace jejich pohybu uvnitř zařízení – všechna tato opatření, jež by v době před pandemií mohla vyvolat kritiku ze strany zainteresovaných profesionálů, kontrolních orgánů či veřejnosti, byla nyní více než dostatečně ospravedlněna bojem proti nákaze koronaviru. Systém přechodů regulujících vztahy obyvatel Domova F se v těžké zkoušce, jež pandemie onemocnění covid-19 pro sociální služby představovala, nejen osvědčil, ale také upevnil a zdokonalil.

¹⁹ Více o údržbě budovy a jejích vztazích k ostatním významným diskursům Domova F viz Synek, Hradcová, Carboch [v tisku].

Pedagogické působení přechodů a prostory regulované svobody

Přechody regulující vztahy klientů nesestávají pouze z jednoho přístroje, pravidla či režimu, ale zahrnují jich celou řadu v důmyslném propojení: přechody se skládají a vrství jeden na druhý a působí ve vzájemném souběhu i protikladu. Na následujících řádcích bychom rádi jeden komplexní systém přechodů popsali a poté prostřednictvím úryvků z našeho „covidového deníku“ přiblížili jeho užití v době uzávěry zařízení na jaře roku 2020.

V pasáži o regulaci pohybu klientů Domova F v době karantény jsme uvedli, že se toto pobytové zařízení skládá ze dvou budov, Nahoře a Dole, přičemž v každé z nich jsou vztahy klientů regulovány jiným způsobem. Jednoduše řečeno, nová budova Nahoře je uzpůsobena pro pobyt velkého počtu lidí, jejichž samostatný pohyb musí být dle názoru managementu výrazně kontrolován a omezován, zatímco do budovy Dole jsou umísťováni „šikovnější klienti“, kteří si své příchody a odchody řídí sami podle platných pravidel. Nahoře a Dole se však liší i jinak. Nahoře najdete nejen oddělení pro „méně šikovné“, ale také kanceláře, kuchyň a velkou společnou jídelnu, garáže, dílny a další provozní prostory, pracoviště zdravotních sester a také místnost „Nahoře ve věži“, sloužící buď jako pokoj pro hosty, nebo, zejména v době pandemie, jako izolace. Dole se nachází především několik samostatných bytů pro klienty, společná jídelna a aktivizační dílny. Pracovnice v přímé péči tu můžete potkat jen přes den a obvykle jen jednu, pracovníci managementu sem přijdou zřídka.

Ačkoli při běžném provozu jsou obě budovy propojeny mnoha každodenními trajektoriemi klientů i zaměstnanců, jejich odlišnost má pro chod Domova F svůj význam. „Šikovní klienti“ ubytovaní po svém příchodu do „domova“ Nahoře nezřídka začnou po nějakém čase usilovat o přestěhování Dolů, kde se obyvatelé podle jejich představ těší větší svobodě. Zatímco tedy pohyb směrem seshora Dolů většinou odpovídá přání klienta, obrácení tohoto pohybu – stěhování zezdola Nahoru – je obvykle vynuceným opatřením reagujícím na zvýšenou míru rizika, jako je například klientovo „problémové chování“, ztráta soběstačnosti v důsledku onemocnění, nakažlivá choroba nebo, v době pandemie covidu-19, kontakt s nakaženou osobou.

Tak tomu bylo také s Markem, který Nahoře strávil poslední týdný předtím, než po několika konfliktech s pracovníci na vlastní žádost z Domova F odešel. Důvod jeho umístění v budově Nahoře – totiž aby ho pracovníci měli „více na očích“ – zároveň vysvětluje, proč byla budova Nahoře využita po vypuknutí pandemie jako izolační místnost. Dvakrát dva týdny tu během roku 2020 strávil například Josef, poté co se vrátil z návštěvy u lékaře v nedalekém městě. A pobyl tu také pan Kočička, který se postavil karanténním režimům platným v zařízení, „utekl“ a bez respirátoru vešel do místní prodejny. V jeho případě, tak jako v případě Davida popsaném v následujících úryvcích z našeho deníku, se zájmy související s managementem rizik a údržbou budovy snoubí ještě s jinými ohledy, vyznačujícími se odlišnou logikou:

10. 3. 2020 Volal David. Říkal, že je našťvaný. Od zítřka přestávají chodit do práce, prý až do odvolání. Nemůžou chodit do vesnice ani na nákupy. Prý jestli něco potřebují, ať se dohodnou s „klíčákem“.²⁰ David se našťval a řekl jim, že je to tady kriminál, že on si dává žádost jinam a že může jít do prdele. Prý tam bouchnul dveřmi. Ptám se ho, jak to má s připojením. Minulý týden zmizela anténa, která byla na chodbě. Když se ptal Josef Šéfa,²¹ jestli tam Davidovi dají novou, Šéf mu vzkázal, že mu tak leda nakope prdel. Říkám Davidovi, že je to asi blbý, nemoci nikam chodit a ještě nemít připojení. Ale nevím nic, co bych mu poradil.

11. 3. Volal Josef, říkal, že byl v aktivizaci, aby mu to lépe utíkalo. Do práce prý „co my jsme ústaváci, tam nechodí nikdo, jenom ty, co jsou doma“. Není také možné chodit na domluvené brigády. Josef měl jít někomu ve Vesnici pomáhat, ale „to padlo“.

17. 3. Volal David, že mají změnu. Všechno jídlo se jim bude vydávat Dole v jídelně. David má klíčáka Tadeáše, který mu prý koupí, co chce. Ale cigarety, které David nedávno začal kouřit, mu prý nekoupí, že ho v tom nechce podporovat. Předal mi Josefa, ptal jsem se ho, jestli nosí roušky i u nich Dole, tak prý ne, jen Nahoře. Že prý není co dělat, a tak se hodně dívají na televizi. Bavili jsme se o balíčku, jestli by jim ho předali, a jestli by nebyl problém, kdyby tam bylo pivo či jiný alkohol. Balíky se prý předávají a nikdo je neotevívá.

30. 3. Volal David, že mají „další nová opatření“. Léky ráno budou dostávat Dole a pro prádlo si budou jezdit údržbáři. Od teď už nebudou moci chodit Nahoru. A také jim všem měří každý den teplotu. (...) Potom si vzal telefon Josef, říkal, že je to „mor a nuda“. Ptal jsem se, jestli něco ještě mají z balíku, který jsme jim poslali. Prý už ne, všechno snědli a vypili.

2. 4. Dnes jsem si volal s Davidem. Stále čeká na zapojení Wi-Fi. Dnes prý volal Šěfovi, ten ale řekl, že nemá čas, a telefon típnul.

3. 4. Dnes volal David už přes FB.²² Když zavolal, tak jsem ho viděl, ale skoro vůbec jsem mu nerozuměl. (...) Chtěl jsem využít toho, že se vidíme, tak jsem stáhl zvuk a Davidovi zavolal na telefon. Viděli jsme se přes FB a mluvili přes telefon, což mělo nevýhodu, že mě slyšel asi jen ten, kdo měl telefon u ucha.

7. 4. Dnes šel při volání přes FB zvuk zase tak špatně, že jsem to musel položit a zavolat na telefon. Nejprve jsem mluvil s Josefem. Říkal, že dnes měli schůzi s vedoucí služby. A že prý mají povoleno koupit si basu piva do každého bytu. Mají povoleno každý den jedno pivo, v sobotu dvě. Potom jsem mluvil s Luckou, která říkala, že ona pivo nemá ráda a že by ráda griotku.

27. 4. Říkala Lucka, že jim volali z práce, že ještě celý květen budou doma. Včera jsem také mluvil se Zbyňkem. Ptal jsem se, jak se má. „Jak bych to řekl, je mi smutno, že

²⁰ Tj. s klíčovým pracovníkem.

²¹ Titulem „šéf“ se v Domově F někdy označuje vedoucí provozu.

²² Spojení se nakonec podařilo navázat po několikanásobné intervenci. Více o tom v našem textu o každodennosti a údržbě [Synek, Hradcová, Carboch v tisku].

nehrajeme koncerty.“ Zbyňkovi trvá trochu déle, než se vyjádří, a to u skupinových chatů moc nejde, někdo rychlejší mu vždycky skočí do řeči.

6. 5. Od pondělí mohou klienti začít chodit ven (týká se to pravděpodobně pouze budovy Dole). Klienti, kteří před pandemií pracovali v sociálním podniku, jsou nyní na neschopence a budou ven chodit až od čtvrtka, až jim doktor napíše výhazky. Potom budou moci chodit ven mezi druhou a čtvrtou hodinou. Budou muset nosit roušku, kdo si ji sundá, půjde „za trest“ Nahoru. Tam bude čtrnáct dní v místnosti úplně sám, bez televize.

12. 5. Nejprve mluvil Zbyňek. Říkal, že chce poděkovat mé ženě za náramek, který mu poslala v balíku. Přišlo mi fajn, že když to říkal a šlo mu to tak pomalounku, tak ho ostatní nechali, aby to řekl celé. (...) Potom říkal David, že se ho sociální pracovnice ptala, když mu předávala balík, co to tam šplouchá. Když jsme to balili, tak jsme to hodně vystlali, sami jsme zkoušeli, aby to nešplouchalo. David mi řekl: „Ale nic, dobrý,“ a mávl nad tím rukou. (...) Potom všichni najednou ztuhli, Josef říkal, že přišla vedoucí služby. Všichni mlčeli, jen jsem slyšel, jak vedoucí říká: „Ty jsi, Davide, lhal, byl tam alkohol, lhát je to nejhorší, lháře nemám ráda!“ Ještě něco dalšího říkala o lhaní, znělo to, že David provedl něco hrozného. Byl v tom silný morální apel. Všichni byli jako zkamenělí.

14. 5. Volal Josef. Říkal, že David je za trest až do příštího pátku Nahore. Prý se pohádal „kde s kým“. Rozuměl jsem tomu tak, že měl nějaký konflikt s „vychovateli“. Vedoucí služby prý chtěla, aby jí Josef ukázal to pití, co David dostal. Když jí ho ukázal, tak prý „přimhouřila oči“ a láhev mu nechala.

Okolo sedmé David zavolal. Ptal se mojí ženy, jak se máme, že ho přemístili Nahoru. Prý je to proto, že se hádal se Zbyňkem, chodil pozdě a byl sprostý na vychovatelku. Je to tam podle něj hrozný, je tam spousta lidí a hluku a večer chodí kontroly, jestli chodí včas spát.

15. 5. David vysvětluje, že je prý Nahore proto, aby „přemýšlel, jak se slušně chovat“. Ptala jsem se, co od toho přemýšlení očekává, a on že prý nic moc, akorát že poprosil sociální pracovníci, aby mu podala další přihlášky do chráněného bydlení. Na „vychovatelku“ si „otevřel hubu“, protože ona na něj řvala. „Když ona řve na mě, že jsem přišel pozdě, tak já jsem na ni řval taky!“ O alkoholu mluvil tak, že „to byl jeden z prohřešků“, které byly napsané na papíře, „se kterým přišla vedoucí služby a sociální pracovnice k nám na byt“.

Abychom čtenáři věrně přiblížili emoce, s nimiž jsme se na jaře 2020 pokoušeli udržovat kontakt s komunikačními partnery v Domově F, museli bychom zde odcitovat i další záznamy z našeho deníku – zprávy o úmrtí v pobytových službách, bezradné komentáře politiků, názory odpůrců ústavnictví a další. Pro nedostatek místa se zde spokojujeme s deníkovými záznamy popisujícími naši komunikaci s obyvateli „domova“. Záznamy ponecháváme v časovém sledu, aby zjištěná atmosféra té doby nebyla rozmělněna analytickým rozbořením našeho materiálu podle jednotlivých aspektů fungování přechodů. Následující analýza pak vychází z otevřeného kódování [viz např. Heuts, Mol 2013] našeho výzkumného dení-

ku jako celku, přičemž data uváděná v hranatých závorkách odkazují pouze na výše citované deníkové záznamy.

Polopropustné vchody a brány regulované elektronickým zařízením a/nebo sadou psaných i nepsaných pravidel, přechod mezi Nahoře a Dole umožňující dočasně i na trvalo přesouvat jednotlivce i skupiny klientů z jedné budovy do druhé, kontrola a evidence korespondence, pravidla řídící konzumaci jídel, nápojů a tabáku (zdůrazněme, že mluvíme o dospělých lidech) – to všechno bylo na místě už před pandemií, s tím vším již měli zaměstnanci i klienti zkušenost. Jak jsme již uvedli výše, základním rysem užití přechodů Domova F v době pandemie byla kontinuita: v prostředí „domova“ nešlo o žádný výrazný zlom, ale spíše o návaznost a postupný rozvoj regulačních opatření. Vztahy, které prahy „domova“ během pandemie spoluvytvářely, nebyly kvalitativně jiné než vztahy konstruované v době před pandemií. A spolu s intenzifikací využití přechodů zesílily také ty aspekty jejich fungování, které, jak je patrné z citovaných deníkových záznamů, přinejmenším pro některé „uživatelé“ výrazně zužují prostory regulované svobody.

Za prvé, způsob regulace vztahů charakteristický pro fungování Domova F se vyznačuje *vysokou mírou delegitimizace* zájmů, potřeb a emocí klientů. Dokládá to reakce Šéfa na Davidovu potřebu komunikovat v době uzávěry s „venkovními lidmi“ [10. 3.; 2. 4.], nezbytnost získat souhlas pracovníků s výběrem zboží, které si klienti chtějí zakoupit [10. 3.; 17. 3.], ale také reakce vedení „domova“ na náš pokus uspokojit chuť našich komunikačních partnerů na něco ostřejšího [12. 5.]. Upozadění osobních zájmů v době uzávěry – jako například potřeby vydělávat peníze [10. 3.], nebo setkávat se s přáteli z jiných oddělení [30. 3.; 6. 5.] – pro klienty Domova F neznamenalo zásadní změnu, ale jen další sérii případů, kdy se museli vyrovnat s nemožností realizovat vlastní projekty a tužby.

Za druhé, snadnost přechodů regulujících vztahy klientů s jejich okolím má často *podmíněnou povahu*. Je možné konzumovat alkohol, ale pouze určené jakosti a v povoleném množství [7. 4.], je možné chodit ven, ale jen „od do“ [6. 5.]. Nad prohřeškem proti představám vedení o „slušném chování“ lze přimhouřit oči, ale pouze pokud klient vykáže potřebnou míru poslušnosti, pokud dostatečně spolupracuje [14. 5.]. A existují i případy, kdy se člověk dobyde svého – tak jako David, který se nakonec přece jen domohl připojení k internetu [30. 4.] – ale toto „své“ je obvykle podmíněno nějakým „jejich“ – tak jako Davidovo právo užívat vlastní modem jeho souhlasem „nezlobit“.

Za třetí, požadavek na splnění podmínek, které fungování přechodů usnadňují, je často doprovázen *morálním apelem*, tak jako ve výročích vedoucí služby o lhářích, které „nemá ráda“ [12. 5.], nebo o „slušném chování“ [15. 5.]. Ochota spolupracovat je běžně zjednávána nikoli jako projev dobré vůle či výsledek shody názorů, ale jako jediná správná cesta, zatímco nespolupráce bývá prezentována jako vážné morální pochybení, nebo, v horším případě, jako zlá vůle. V tomto smyslu popsané užití přechodů představuje jistou specifickou verzi technik morální obnovy, zaměřenou na vštěpování schopností sebemanagementu [Rose 2004: 271].

Uvedené rysy přechodů regulujících vztahy klientů Domova F naznačují, že se jedná o přechody *pedagogické*, to jest takové, které mají klienty „domova“ uchránit rizik a zároveň vychovávat k tomu, aby rizika, která podle „vychovatelů“ hrozí, v budoucnu zvládali sami. Disciplína, jak píše Nicholas Rose, „není nástrojem vytváření otroků zbavených soukromí, ale svobodně jednajících občanů, utvářejících svoje ‚soukromé‘ životy v souladu s platnými normami a hodnotících v souladu s nimi svoje chování“ [Rose 2019: 242]. Jsou-li klienti „domova“ na cestě k tomuto cíli – chovají-li se jako „šikovní klienti“ – přechody plní svou zprostředkující roli takřka nepostřehnutelně. Pokud se zmírňování rizik a/nebo pedagogické úsilí komplikuje, přichází na řadu odvolání podmíněčných výsad a trest v podobě omezení pohybu či přerušování vztahů. Tato specifická podoba působení přechodů však zároveň dosažení pedagogických cílů ohrožuje. Jsou to právě ty aspekty fungování přechodů, které zde nazýváme pedagogickými – tedy delegitimizace zájmů, ovlivňování skrze odměnu a trest a morální apel – jež nejvíce zužují prostory regulované svobody a vyvolávají, tak jako v Davidově případě, palčivý pocit křivdy. „Příležitost k zamyšlení“, již trest ve formě izolace nabízí, pak může vyústit v otevřenou revoltu.

Diskuse: (Post)kritická pedagogika

Naše data naznačují, že pedagogické cíle přechodů jsou v praxi neoddělitelné od potřeb spojených s managementem rizik. Racionalizace fungování různých režimů a přechodů zahrnovaly jak v době před pandemií, tak v jejím průběhu obě tyto motivace. Tak například individualizované přenastavení přechodů mezi Dole a Nahoře se jak za běžného, tak za karanténního provozu v Domově F používá jako protiepidemické opatření a zároveň jako výchovný prostředek. Zvýšená míra rizika v době pandemie nevedla k upozadění výchovných snah, ale naopak přinesla řadu argumentů v jejich prospěch a otevřela řadu příležitostí k jejich realizaci.

V aktuálně platných manuálech poskytování sociálních služeb se většina odkazů na výchovu či pedagogiku týká vzdělávání dětí, i když některé autorky či autoři přisuzují pedagogice klíčový význam v poskytování sociálních služeb lidem s diagnózou „mentální retardace“.²³ Hovoří-li manuály o výchovném působení v rámci poskytování sociálních služeb, pak jediné ve formě podpory v soběstačném životě a dosahování individuálních cílů. Tuto formu podpory mají vybraným klientům Domova F zprostředkovat setkání, jichž se kromě klienta účastní klíčová a sociální pracovnice, vedoucí zdravotního úseku a opatrovník/opatrovnice. Při těchto každoročních setkáních se hodnotí dosažení cílů minu-

²³ „Např. je sotva možné zpracovat kvalitní individuální plán pro člověka s mentálním handicapem, pokud zpracovatel neovládá potřebné komunikační dovednosti a nemá speciálně pedagogické znalosti, na jejichž základě je schopen dohodnout s uživatelem cíl a cestu k němu vedoucí“ [Čermáková, Holečková 2008: 182].

lých a stanovují se nové. Cíle týkající se sebeobsluhy se často opakují, náročnější cíle vyžadující složitější síť podpory obvykle zapadnou nebo se zruší. Některé z individuálních cílů se realizují v rámci „výchovné vzdělávací a aktivizační činnosti“, kterou Domov F v souladu se *zákonem o sociálních službách* nabízí a která zahrnuje například rukodělné práce nebo možnost pečovat o koně a drobná zvířata.²⁴ Tyto pedagogické programy se pak mohou stát jevištěm pro každodenní, taktickou pedagogiku, jak tomu bylo například tehdy, když byl David po sporu o pozdní příchod do „drobnochovu“ [15. 5.] umístěn na izolaci.

Ze stanoviska obyvatele se tak pedagogika v Domově F jeví spíše jako každodenní upravování přechodů – například vnější hranice zařízení nebo přechodu mezi Dole a Nahoře – jehož cílem je omezování rizik a podpora takového chování, které je nezbytné či výhodné pro údržbu budovy. Fakt, že má každodenní pedagogika spíše taktický než strategický charakter, neznamená, že by se výchovné cíle kriticky nezkoumaly nebo že by nebyly častým předmětem odborných debat „laických“ pedagogů. A tyto kritiky a debaty nevyhnutelně zahrnují i představy o tom, *kdo je a jaký by měl být* objekt výchovného působení, či jaké obrysy by mohly a měly mít hranice jeho svobody.

Pedagogické působení, tak jak je v současnosti v Domově F realizováno prostřednictvím přechodů a zakotveno v diskursu o rizicích a údržbě, představuje krajní případ *kritické pedagogiky*, to jest pedagogiky stavící na radikálním kritickém gestu [Latour 2004] vedeném proti objektu vzdělávání, v tomto případě proti „klientům“. Člověk, který je předmětem pedagogického působení v Domově F, je považován za nerozumného a nesvéprávného a je nutno na něj působit skrze odměnu a trest a přivést ho/ji k morální nápravě. Ačkoli podle lékařských věd je stav mentálního postižení – který jakožto problém řeší nejen medicína, ale také soudobá speciální pedagogika a každodenní výchovné působení provozované v Domově F – nevyléčitelný a velmi těžko ovlivnitelný, pedagogika je vždy „ve velmi praktickém smyslu podmíněná nadějí“ [Hodgson, Vlieghe, Zamojski 2017: 17]. Každodenní pedagogika přechodů proto zůstává pedagogikou, neboť věří – přinejmenším v některých případech – na možnost emancipace „neosvíceného“, jehož má za cíl osvobodit. Protože však zároveň delegitimizuje jeho/její způsob vidění světa, „[v] praxi končí posílením vlastní nadřazené pozice, a tudíž potvrzením režimu nerovnosti“ [Hodgson, Vlieghe, Zamojski 2017: 18].

Je-li tomu tak, že disciplinační praktiky zaměřené na minimalizaci rizik mají vždy výchovný rozměr, neboť nevyhnutelně směřují k formování situované

²⁴ Vedle výchovných činností, na kterých se podílí personál, „domov“ občas využije pomoci externích odborníků. V rámci speciálně financovaného projektu se tak zasedací místnost Domova F po nějakou dobu jedenkrát týdně proměňovala ve školu, v níž se speciální pedagožka scházela s malou skupinou klientů. Jejich úsilí v rozvíjení základních dovedností skončilo s financováním projektu. Slibně se rozvíjející spolupráci s logopedkou z nedalekého města, jejíž spolupráce s klienty měla okamžité výsledky, ukončila pandemie covidu-19.

užitečné svobody [Rose 2004], pak je při činnostech směřujících ke zvládnání rizik nutné věnovat pozornost tomu, jakým způsobem se pedagogické působení realizuje a jaký dopad má na své objekty. Metody kritické pedagogiky, uplatňované v každodenním výchovném působení v Domově F, často neponechávají klientům dostatek prostoru, aby prožívali svoji každodennost jako svůj vlastní životní projekt. Patří tak k oněm způsobům vládnutí, které „jsou nesnesitelné právě proto, že vylučují možnost – přinejmenším pro ty, kdo jsou jejich objektem – aby jejich život měl smysl sám o sobě, aby měli příležitost aktivně praktikovat umění žít“ [Rose 2004: 283–284]. Status quo, na jehož straně stojí kritické pedagogické přístupy, je možné narušit jedině tím, že „(znovu)ustavíme svůj vztah ke svým výrokům, otevřeme je tázání a věnujeme filosofickou pozornost znehodnoceným aspektům života [...], které budeme obhajovat coby smysluplné, nesystematizované, jednoduše hodné pečování“ [Hodgson, Vlieghe, Zamojski 2017: 18].

Závěr: Derniéra, nebo kostýmová zkouška?

Viděli jsme, že efektivita aparátu Domova F při zvládnání nákazy koronavirem z velké části spočívala v efektivním využití již existujících zařízení, o nichž jsme hovořili jako o sociomateriálních přechodech formujících vztahy klientů služby. Bujení karanténní infrastruktury v době pandemie navázalo na mnohé instance regulace pohybu a vztahů klientů v době před pandemií nebo během ní v odlišných souvislostech. Viděli jsme také, že jak v době před pandemií, tak během ní bylo užití těchto zařízení ospravedlňováno mimořádnou mírou rizika, která hrozí buď samotným klientům, nebo institucím a komunitám, v nichž žijí, jakož i pragmatickými zájmy údržby budovy.

Na druhé straně jsme se přesvědčili, že specifická forma regulace vztahů vlastní aparátu Domova F není založena výhradně ani především na omezování, ale zejména na modifikaci vztahů, v nichž jsou klienti zapojeni. Nejde tedy o postupnou redukci sociální na holý život, jak (nejen) v souvislosti s pandemií covidu-19 napsal Giorgio Agamben [2020a, 2020b, 1998], ale spíše o produkci jistého specifického druhu sociální: konkrétně sociální „kriticky-pedagogického“, jež delegitimizuje přání a emoce klientů, existenci jejich vztahů podmiňuje poslušností a požadavek spolupráce stvrzuje apelem na morální hodnoty.

Zkušenost se zvládnáním pandemie covidu-19 byla označena jak za „kostýmovou zkoušku“ na příští omezování mobility a sociálních kontaktů – včetně omezení vynucených klimatickou krizí – tak za poslední velkou krizi starého moderního světa, za jakousi derniéru dnes již zastaralých metod ovládnutí [Latour 2020, 2021; Barša 2021].

Metody, jimiž Domov F pandemii zvládl, podle našeho soudu nepatří do starého železa: jedná se o velmi aktuální podobu umění vládnout, dosahující žádaných výsledků důmyslnou kombinací pedagogických a rizika zmírňujících praktik zaměřených na regulaci účelné míry svobody. Otázka, kterou tento text

klade svým čtenářům, zní: Chceme, aby zde popsané pedagogické způsoby regulace vztahů byly i nadále chápány jako legitimní metody managementu rizik, nebo aby posloužily jako odstrašující příklad vybízející k novému promýšlení způsobů, jimiž se s riziky vyrovnáváme?

MICHAL SYNEK je religionista a sociolog. Zkoumá vztahy mezi různými repertoáry pečování a způsoby uspořádávání dis/ability. Působí jako výzkumník na katedře aplikovaných sociálních věd Fakulty humanitních studií UK. Zajímá se o teoretické problémy s praktickým dopadem na pomezí sociologie vědy a technologií, disability studies a studií péče.

DANA HRADCOVÁ působí na katedře aplikovaných sociálních věd na Fakultě humanitních studií UK. Studuje život s dis/abilitou, zabývá se empirickou etikou a etnografickým a ko-laborativním výzkumem v prostředí sociálních a zdravotních služeb. Věnuje se podpoře uživatelů služeb a spolupracuje s ne/profesionálními pečujícími.

RADEK CARBOCH je sociolog. Pracuje jako výzkumný pracovník katedry aplikovaných sociálních věd Fakulty humanitních studií UK. Věnuje se problémům spojeným s procesy transformace sociálních služeb a reformy psychiatrické péče. Zajímá se o strategie vylučování a začleňování „jiného“, problematiku utváření moderního autonomního subjektu a proměny technologií moci.

Literatura

- Agamben, G. 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Agamben, G. 2005. *State of Exception*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Agamben, G. 2020a. Contagion. *Enough 14* [online blog]. [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://enoughisenough14.org/2020/03/20/giorgio-agamben-contagion/>.
- Agamben, G. 2020b. The Invention of an Epidemic. *European Journal of Psychoanalysis* [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>.
- Anand, J. C., S. Donnelly, A. Milne, H. Nelson-Becker, E.-L. Vingare, B. Deusdad, G. Cellini, R.-L. Kinni, C. Pregno. 2021. „The Covid-19 Pandemic and Care Homes for Older People in Europe: Deaths, Damage and Violations of Human Rights.“ *European Journal of Social Work*: 1–12, <https://doi.org/10.1080/13691457.2021.1954886>.
- Bachelet, M. 2020. „COVID-19: Bachelet Urges States to Take Extra Steps to Include People with Disabilities.“ *Office of the UN High Commissioner for Human Rights* [online]. [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/04/covid-19-bachelet-urges-states-take-extra-steps-include-people-disabilities>.
- Barša, P. 2021. „Staňme se hmyzem: Latourovou poučení z koronavirové krize.“ *SALON* [online], 15. 7. 2021 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/esej-pavla-barsi-stanme-se-hmyzem-latourovou-poucení-z-koronavirove-krize-40365720>.
- Butler, J. 2020. *The Force of Nonviolence: An Ethico-Political Bind*. London, New York: Verso.

- Čámský, P., D. Krutilová, P. Sembdner, P. Sladký. 2008. *Manuál pro tvorbu a zavádění standardů kvality poskytovaných sociálních služeb*. Praha: Centrum sociálních služeb.
- Čerimovič, E. 2020. „Covid-19 and the Flaws of Institutional Care in Serbia.“ *Peščanik.net* [online], 2020 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://pescanik.net/covid-19-and-the-flaws-of-institutional-care-in-serbia/>.
- Čermáková, K., M. K. Holečková. 2008. *Standardy kvality sociálních služeb: Výkladový sborník pro poskytovatele*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Čermáková, K., M. Johnová. 2002. *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe: Průvodce poskytovatele*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Daňková, Š., M. Zvolský, L. Dušek. 2020. *Mortalitní data, kódování a vymezení úmrtí na COVID-19*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví.
- Disney, T., A. Schliehe. 2019. „Troubling Institutions.“ *Area* 51 (2): 194–199, <https://doi.org/10.1111/area.12501>.
- Durnová, A., L. Formánková, E. Hejzlarová. 2022. „Empowered or Patronized? The Role of Emotions in Policies and Professional Discourses on Birth Care.“ *Critical Social Policy* 42 (1): 129–149, <https://doi.org/10.1177/02610183211001494>.
- Fassin, D. 2009. „Another Politics of Life is Possible.“ *Theory, Culture & Society* 26 (5): 44–60, <https://doi.org/10.1177/0263276409106349>.
- Felix, A. 2020. „Persons with Disabilities: Locked up in Institutions, Forgotten by Governments.“ *EQUINET: European Network of Equality Bodies* [online]. [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://equineteurope.org/persons-with-disabilities-locked-up-in-institutions-forgotten-by-governments/>.
- Foucault, M. 1988. *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage, Pantheon 1965.
- Foucault, M. 1999. *Vůle k vědění: Dějiny sexuality I*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Staré Město pod Landštejnem: Dauphin.
- Foucault, M. 2003. *Užívání slasti: Dějiny sexuality II*. Praha: Herrmann & synové.
- Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Garden City: Anchor Books.
- Haraway, D. J. 1991. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Harding, S. 1993. „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is ‘Strong Objectivity’.“ Pp. 49–82 in L. Alcoff, E. Potter (eds.). *Feminist Epistemologies*. New York, London: Routledge.
- Hasmanová Marhánková, J. 2021. „Ageismus, věkové rozdělení a zkušenost stáří v době krize: Zamyšlení nad společenskými dopady pandemie COVID-19.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57 (2): 143–164, <https://doi.org/10.13060/csr.2021.008>.
- Heuts, F., A. Mol. 2022. „Co je to dobré rajče: Případová studie hodnocení v praxi.“ *Sociální studia / Social Studies*, Online First, <https://doi.org/10.5817/SOC2022-20991>.
- Hodgson, N., J. Vlieghe, P. Zamojski. 2017. *Manifesto for Post-Critical Pedagogy*. Goleta: Punctum Books.
- Horecký, J., L. Průša. 2019. *Současná struktura služeb dlouhodobé péče a prognóza potřebnosti sociálních služeb 2019–2050*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.
- Horecký, J., A. Švehlová. 2021. *Pandemie COVIDu-19 a sociální služby 2020–2021* [online]. Asociace poskytovatelů sociálních služeb (Tábor) [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: https://www.apsscr.cz/files/files/A4_FACT%20SHEETS%20PANDEMIE%20COVID-19.pdf.
- Hradcová, D., M. Synek. 2020. „Obdělávat svou zahradu: Spekulativní etika Marií Puig de la Bellacasa.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 56 (2): 259–275, <https://doi.org/10.13060/csr.2020.009>.

- Irving, A. 2017. *The Art of Life and Death: Radical Aesthetics and Ethnographic Practice*. Chicago: HAU Books.
- Kamalakannan, S., S. Bhattacharjya, Y. Bogdanova, Ch. Papadimitriou, J. C. Arango-Lasprilla, J. Bentley, T. S. Jesus, International Networking Group of the American Congress of Rehabilitation Medicine Refugee Empowerment Task Force. 2021. „Health Risks and Consequences of a COVID-19 Infection for People with Disabilities: Scoping Review and Descriptive Thematic Analysis.“ *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (8): 4348, <https://doi.org/10.3390/ijerph18084348>.
- Knapp, M., E. Cyhlarova, A. Comas-Herrera, K. Lorenz-Dant. 2021. *Crystallising the Case for Deinstitutionalisation: COVID-19 and the Experiences of Persons with Disabilities*. Care Policy and Evaluation Centre, London School of Economics and Political Science, (London).
- Latour, B. 2004. „Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern.“ *Critical Inquiry* 30 (2): 225–248, <https://doi.org/10.1086/421123>.
- Latour, B. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Latour, B. 2020. „Is This a Dress Rehearsal?“ *Critical Inquiry* 47 (52): S25–S27, <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/711428>.
- Latour, B. 2021. *After Lockdown: A Metamorphosis*. Cambridge, Medford: Polity.
- Law, J. 2010. „Care and Killing: Tensions in Veterinary Practice.“ Pp. 57–71 in A. Mol, I. Moser, J. Pols (eds.). *Care in Practice: On Tinkering in Clinics, Homes and Farms*. Bielefeld: Transcript Verlag, <https://doi.org/10.1515/transcript.9783839414477.57>.
- Mabita, N. 2020. „Residential Institutions Are Becoming Hotbeds of Infection and Abuse: Governments Need to Act Now.“ *European Disability Forum* [online]. [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.edf-feph.org/newsroom-news-residential-institutions-are-becoming-hotbeds-infection-and-abuse-governments-need-act/>.
- Matthewman, S., K. Huppatz. 2020. „A Sociology of Covid-19.“ *Journal of Sociology* 56 (4): 675–683, <https://doi.org/10.1177/1440783320939416>.
- Mol, A. 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham, London: Duke University Press, <https://doi.org/10.1215/9780822384151>.
- Mol, A. 2016. „Clafoutis jako složenina: Když se podaří, že věci drží pohromadě.“ *Biograf* [online] (63–64): 28 odst. [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/text.html?id=993>.
- Mol, A. 2021. *Eating in Theory*. Durham, London: Duke University Press.
- Moser, I., J. Law. 1998. „Přechody snadné, přechody nesnadné: O heterogenní ekonomii subjektivit.“ *Biograf* [online] (15–16): 70 odst. [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=1502>.
- MPSV. 2013. *Manuál transformace ústavů: Deinstitutionalizace sociálních služeb*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Napier, A. D. 2020. „Rethinking Vulnerability Through Covid-19.“ *Anthropology Today* 36 (3): 1–2, <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8322.12571>.
- Philo, Ch., H. Parr. 2019. „Staying with the Trouble of Institutions.“ *Area* 51 (2): 241–248, <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/area.12531>.
- Pols, J. 2014. „Towards and Empirical Ethics in Care: Relations with Technologies in Health Carw.“ *Medicine, Health Care and Philosophy* 18 (1): 81–90, <https://doi.org/10.1007/s11019-014-9582-9>.
- Pols, J. 2019. „Care, Everyday Life and Aesthetic Values.“ Pp. 42–61 in J. Brouwer, S. van Tuinen (eds.). *To Mind is to Care*. Rotterdam: V2_Publishing.
- Pšenička, J. 2020a. „Promožené domovy důchodců jako memento. Skončí ústavní péče?“ *Seznam Zprávy* [online] 1. 5. 2020 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z:

- <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/promorene-domovy-duchodcu-jako-memento-skonci-ustavni-pece-103299>.
- Pšenička, J. 2020b. „Domovy důchodců jsou špatnou cestou, říká odpůrce ústavní péče.“ *Seznam Zprávy* [online] 2. 5. 2020 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domovy-duchodcu-jsou-spatnou-cestou-rika-odpurce-ustavni-pece-103347>.
- Puig de la Bellacasa, M. 2017. *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press, <https://doi.org/10.1017/S2753906700002096>.
- Rose, N. 2004. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Rose, N. 2007. *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, <https://doi.org/10.1515/9781400827503>.
- Rose, N. 2019. *Our Psychiatric Future: The Politics of Mental Health*. Cambridge, Medford: Polity.
- Stoller, P. 2009. *The Power of the Between: An Anthropological Odyssey*. Chicago: The University of Chicago Press, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226775364.001.0001>.
- Synek, M., D. Hradcová, R. Carboch [v tisku]. „Vlastní místo? Každodennost a údržba budovy v ‚domově pro osoby se zdravotním postižením‘“. *Biograf*.
- Válová, I. 2020. „Zástupkyně ombudsmana k umírajícím s Covid-19: Z domovů důchodců nepřišla žádná stížnost.“ *Česká justice* [online] 23. 4. 2020 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.ceska-justice.cz/2020/04/zastupkyne-ombudsmana-k-umirajicim-s-covid-19-z-domovu-duchodcu-neprisla-zadna-stiznost/>.
- Wortmann, K. 2019. „Education ‘Made in Criticalland’? On Latour, Post-critical Pedagogy and the Difficulty of Establishing Matters of Concern.“ Příspěvek přednesený na konferenci *ECER 2019*, Hamburg, 4. 9. 2019 [cit. 18. 3. 2022]. Dostupné z: <https://eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/24/contribution/48916/>.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.